

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: др Јованка Шарановић, директор ИСИ, председник; др Милан Терзић, виши научни сарадник ИСИ, уредник; др Винфрид Хајнеман, пуковник, Управа за војноисторијска истраживања ОС СР Немачке; др Шаул Шај, директор Института за војноисторијска истраживања ОС Израела; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Радмила Радић, научни саветник Института за новију историју Србије; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; др Александар Животић, научни сарадник Института за новију историју; капетан мр Далибор Денда, истраживач – сарадник ИСИ; капетан мр Миљан Милкић, истраживач – сарадник ИСИ; мр Дмитар Тасић, истраживач – сарадник ИСИ.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: др МИЛАН ТЕРЗИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: капетан мр ДАЛИБОР ДЕНДА

Часопис излази два пута годишње. Година издања LXI. Рукописи се шаљу на адресу: Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38 Београд. Е-mail адреса: vig@mod.gov.rs. Телефони редакције 20-63-519 и 20-63-553; војни тел. 29-519 и 29-553. Рукописи се не враћају. Годишња претплата 1000 динара. Цена броја 600 динара.

Задња страна корица:

САДРЖАЈ

ВИГ БР. 2/2011

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

Мр <i>Александар Узелац</i> , Најамничке војске краља Стефана Ироша II Милутина	9
Др <i>Милован Писари</i> , Гушење топличког устанка: ВМРО на челу репресије	28
<i>Раде Ристановић</i> , Ликвидације као један од облика борбе комунистичких илегалца у Београду током 1941. године	50
Др <i>Милан Терзић</i> , Губици четника Драже Михаиловића на Зеленгори и Сутјесци – мај 1945.	71
Др <i>Љубодраг Димић</i> , Југословенско виђење Индонезије (Перспективе сарадње у 50-тим годинама XX века)	84
Мр <i>Милан Игрутиновић</i> , Живот и смрт европске одбрамбене заједнице – поглед из Београда	101

ПРИЛОЗИ И ИСТРАЖИВАЊА

Мр <i>Драгана Амедоски</i> , Владета Петровић, Тврђава Козник – од првог помена до краја хви века	127
Др <i>Ненад Ж. Петровић</i> , Неколико војно-литерарних извора за историју ослобођења и припајања Врања и околине Србији 1878. године	138
Др <i>Блаж Торкар</i> , Прве америчке војне мисије „Амазон“ и „Алум“ међу словеначким партизанима	160
<i>Милан Гулић</i> , Команда речне пловидбе – управа ријечним саобраћајем у завршној фази Другог свјетског рата (1944–1945) .	180
Др <i>Слободан Селинић</i> , Сукоб двојице југословенских обавештајаца у Бугарској 1946/47: Антон Колендић и Војо Ристић	191

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

- Балкански ратови, Фото-запис Самсона Чернова*,
прир. М. Перишић, М. Милићевић, Б. Богдановић,
Београд, 2010, стр, 61+490 (др Божица Младеновић) 205
- Милић Милићевић, *Рат за море. Дејства српских трупа у северној
Албанији и на приморју од 23. октобра 1912. до 30. априла 1913.
године*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011, стр. 304
(капетан мр Далибор Денда) 208
- Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији:
утицај СССР-а и руске емиграције на догађаје у Југославији
1941–1945*, ИНИС Београд, 2011, 460. стр. (др Милан Терзић) 212
- Ћedomir Štrbac, *Zapisi iz Indije*, Београд, 2011, 909 стр.
(Проф. др Љубодраг Димић) 215

ДОКУМЕНТИ

- Др Душица Бојић, Сећања Живојина Н. Нешића,
артиљеријског потпуковника из Првог светског рата 227

ИНФОРМАЦИЈЕ

- Међународна конференција „*Първата световна война
и събитията на добруджанския фронт*“, Тутракан (Бугарска),
8–9 септембар 2011. године (капетан мр Далибор Денда) 253
- Међународна научна конференција „*Балкан и балкански ратови
сто година касније*“, Београд, 9. септембар 2011. године
(мр Дитар Тасић) 256
- Међународна конференција „*Military Traditions – an International
Comparative Approach*“, Рајхенау (Аустрија),
17–20. октобар 2011. године (мајор мр Миљан Милкић) 258
- Међународни научни скуп „*Први светски рат и балкански чвор*“,
Београд, 6–7. децембар 2011. године (капетан мр Далибор Денда) 260

УДК

Мр Александар Узелац, истраживач-сарадник

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ, БЕОГРАД,

E-mail: alexuzelac@sbb.rs

НАЈАМНИЧКЕ ВОЈСКЕ КРАЉА СТЕФАНА УРОША II МИЛУТИНА*

АПСТРАКТ: На основу података српских, византијских и западних извора, као и најновијих историографских сазнања, у тексту се анализирају порекло, улога и разлози присуства најамника у средњовековној Србији током владавине краља Стефана Уроша II Милутина (1282–1321).

Кључне речи: Стефан Урош II Милутин, најамници, српска средњовековна војска, Кумани, Туркопули, (Константин) Мелик, Франческо де Саломоне, XIII–XIV век.

Најамничка војска¹ у Србији током владавине краља Стефана Уроша II Милутина (1282–1321) представља тему која има истакнуто место у проучавању српске средњовековне војне историје.

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије „Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне структуре са аспекта аналитичке хемије“, ев. бр. 47025.

¹ Према често понављаној дефиницији у радовима домаћих историчара, најамничка војска је „професионална војска којој је оружје било алат, а ратовање занат и средство за живот“. G. Škrivanić, „О најамничкој војсци у srednjevekovnoj Srbiji“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1954, str. 81 (у даљем тексту Škrivanić, *O najamničkoj vojsci*); A. Веселиновић, „Војска у средњовековној Србији“, *Војноисторијски гласник*, 1–2/1994, стр. 407. У овом раду полази се од нешто другачије поставке: „It is the concept of fighting for profit, together with the gradual emergence of a concept of 'foreignness' which distinguish the true mercenary from the ordinarily paid soldier.“, M. Malett, „Mercenaries“, *Medieval Warfare: A History*, ed. M. Keen, Oxford, 1999, str. 209. Иако ни ова дефиниција није општеприхваћена (уп. K. de Vries, „Medieval Mercenaries – Methodology, Definitions and Problems“, *Mercenaries and Paid Men – The Mercenary Identity in the Middle Ages*, ed. J. France, Leiden, 2008, str. 43–60), она представља адекватну основу за разматрање проблематике најамничке војске у Немањинској Србији, пошто је домаће становништво било укључено у војни систем преко већ постојећих друштвених обавеза, па се њихова војна служба не може дефинисати као најамничка.

Најпре због приметног учешћа најамника у честим, дугим и жесто-ким Милутиновим ратовима против спољашњих и унутрашњих противника.² Затим, иако је присуство најамничких одреда забеле-жено у средњовековној Србији и у ранијој епохи,³ тек од Милутино-вог времена може се говорити о најамничкој војсци као стално при-

² Проучавање ратова Милутиновог времена није обједињено у посебно истра-живање. За ратове против Византије (1282–1299) видети: L. Mavrotatis, La Fondation de l'Empire Serbe le kralj Milutin, *Thessaloniki* 1978, стр. 15–53; Историја српског народа, I, ур. С. Ђирковић, Београд, 1982, стр. 437–448 (Љ. Максимовић, у даљем тексту ИСН); Византијски извори за историју народа Југославије, VI, Београд, 1986 (коментари уз одломке из дела Георгија Пахимера, Нићифора Григоре и Теодора Метохита, у даљем тексту ВИИНЈ); за борбе на североисточним границама српске државе против господара Браничева Дрмана и Куделина и видинског кнеза Шишмана (око 1290–1293): С. Мишић, „Српско-бугарски односи на крају 13. века“, Зборник радова Византолошког института 46/2009, стр. 333–340; А. Узелац, „Кан' Ногај, краљ Милутин и српско-татарски сукоби крајем XIII века“, Војноисторијски гласник, 1/2009, стр. 9–31; за српско-угарске сукобе крајем Милутинове владавине (1317–1320): Ј. Калић-Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд, 1967, стр. 69–71; С. Ђирковић, „Београд под краљем Душаном?“, Зборник историјског музеја Србије, 17–18/1981, стр. 37–42; С. Ђирковић, „Земља Мачва и град Мачва“, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 74/2008, стр. 12–13; о српским војним експедицијама у Тракију и Малу Азију 1312–1313. године, које су уследиле као савезничка помоћ Византији: N. Oikonomides, „The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313)“, *The Ottoman Emirate: 1300–1389*, ed. E. Zachariadou, *Rethymnon* 1993, стр. 159–168; за Милутинове ратове против далматинских банова Шубића и сукобе са Дубровником током прве две деценије XIV века: Б. Крекић, „Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301–1302?“, Зборник радова Византолошког института, 17/1976, стр. 417–423; Н. Фејић, „Један поглед на ратове Дубровника“, Историјски часопис, 56/2008, Београд, 2008, стр. 130–133; Р. Ђук, Србија и Венеција у XIII и XIV веку, Београд, 1986, стр. 35–37, 40–41; ИСН, стр. 472–473 (С. Ђирковић); за рат Милутина и Драгутина који је окончан 1311. године још увек најреферентније истраживање јесте М. Динић, „Однос између краља Милутина и Драгутина“, Зборник радова Византолошког института, 3/1955, стр. 58–68 (у даљем тексту Динић, Однос). Према Динићу, овај сукоб отпочео је још 1301. године. Међутим, чини се да је такво датовање преурањено и да је аутор поједине назнаке из дубровачких извора о тадашњем рату Милутина и Павла Шубића погрешно пове-зао са каснијим сукобом двојице српских владара.

³ О присуству најамника у Србији пре Милутиновог времена недвосмислено говори само неколико података. У *Житију Светог Симеона* Стефан Првовенчани помиње да су браћа Стефана Немање уочи битке код Пантина најмили *грчке војнике, Фруге* [Франке] и Турке; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љ. Јухас-Георгијевска, Т. Јовановић, Београд, 1999, стр. 30–31; Стефан спомиње и да је његов брат Вукан, приликом сукоба око рашког престола почетком XIII века, *извео иноплеменике на отачаство своје*; Исто, стр. 72–73. Према казивању архиепископа Данила II, принц Стефан Драгутин је у борби против свога оца краља Уроша I, почетком седамдесетих година XIII века, имао подршку угарских и куманских најамника: Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић, Загреб, 1866, стр. 17 (у даљем тексту Данило/Даничић); Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, прев. Л. Мирковић, Београд, 1935, стр. 16 (у даљем тексту Данило/Мирковић).

сутној компоненти војске Немањића. Коначно, сам њен састав и разнородност, односно присуство најамника из околних земаља, припадника номадских и полуномадских народа пореклом са истока, као и војника из западне Европе у тадашњој српској држави, представља особеност која заслужује нарочит осврт.

Постоје бројни радови и истраживања у којима је обрађивана проблематика најамничке војске у средњовековној српској држави.⁴ Међутим, у овим текстовима многа питања која искрсавају специфично око најамничких војски краља Милутина (њихово порекло, организација, трошкови и разлози бројног присуства најамника) нису била истраживана. Такође, у досадашњим радовима нису били узети у обзир сви расположиви подаци из српских, византијских и западних извора значајни за тему. Овај текст представља скроман покушај у настојању да се та празнина попуни, кроз анализу улоге три поменуте групације најамника, а потом и других аспеката њиховог присуства у Милутиновој Србији, у мери у којој то сами извори допуштају.

Најамници из околних земаља

Често се цитирају речи Милутиновог биографа архиепископа Данила II, како *од других околних царевина многи иђаху ка овоме благочастивоме слушајући за велику његову врлину и славно име*.⁵ Међутим, овај податак не представља само констатацију општег карактера. Писац га јасно везује за одређену епизоду из Милутинових борби против Византије, наводећи у свом даљем излагању: *и тако, са таквим силама подигавши се, пође и узне земљу дебарску са свима градовима и државама њиховим; такође и државу земље кичевске... поречку земљу такође*.⁶ Извесно је да се Данилово казивање односи на Милутинову војну кампању у јесен 1284. године,⁷ а порекло ових најамника може се посредно одредити и поткрепити на основу тадашњих активности српског владара. У лето 1284. године, пре 11. августа, ка-

⁴ С. Новаковић, *Стара српска војска – историјске скице*, Београд, 1893, стр. 76–96; К. Јиречек, *Историја Срба*, II, прев. Ј. Радонић, Београд, 1952, стр. 110–114; Н. Стијеповић, *Српска феудална војска*, Београд, 1954, стр. 37–40; Р. Томас, *Војна историја*, Београд, 1959, 428–429; Škrivanić, *О најамничкој војсци*, стр. 80–93; G. Škrivanić, „Organizacija srednjovekovne vojske u Srbiji, Bosni i Dubrovniku“, *Војноисторијски гласник*, 1/1967, стр. 150–157; Веселиновић, *н. д.*, стр. 407–414; М. Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, *Приватни живот у српским земљама средњег века*, прир. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд, 2004, стр. 226–232; А. Узелац „Источњачки најамници у Србији почетком XIV века“, *Весник војног музеја*, 34/2007, стр. 29–37.

⁵ Данило/Даничић, стр. 114; Данило/Мирковић, стр. 86.

⁶ Исто.

⁷ ИСН, стр. 440–441 (Љ. Максимовић).

да су из Дубровника упућени поклони за свадбу,⁸ био је склопљен брак између Милутина и четворогодишње ћерке бугарског цара Георгија I Тертера.⁹ Како новија истраживања показују, Милутин је том приликом, желећи да ојача савез са бугарским владарем, посетио његову престоницу Трново.¹⁰ С обзиром на тадашњи брачни и политички савез склопљен између двојице владара, чини се извесним да су најамници који су Милутину током 1284. године дошли у помоћ за борбу против Византије били из Другог бугарског царства.

Ипак, Данило говори о *околним царевинама* у множини и овде се свакако ради о тачном обавештењу. Наиме, познато је да се у Србији, отприлике од овог времена, налазио и Византинац Котаниц Торник. Иако није био класични најамник, већ пре политички пребег, Котаницове активности у српској служби помињу се првенствено у војном контексту. Судећи по вестима византијског историчара Георгија Пахимера, који га назива краљевим *хипостратегом* („подстратегом“, одн. другим по заповедништву), он је током свог боравка у Србији уживао високи војни положај. Котаниц је и после 1284. године учествовао у рату против Византије на српској страни, како преноси Пахимер, *проваљујући на разбојнички начин и пљачкајући уз границу*. Приликом удаје византијске принцезе Симониде за Милутина, 1299. године, он је био изручен својим сународницима.¹¹ Том приликом било је и других византијских пребега у Србији који су предати Византији, иако о њиховој улози у претходним српско-византијским борбама није могуће казати нешто одређеније.¹²

Најамници из околних земаља помињу се и касније, током последње године Милутинове владавине и непосредно након његове смрти. У тзв. *Пејатовићевом родослову*, тексту преписаном у XVII веку из старијих изворника, постоји уметак насловљен *О трпенију Светог краља*.¹³ Тај одељак представља прворазредни извор за зби-

⁸ Г. Чремошник, *Историски споменици дубровачког архива, III/1: Канцелариски и нотариски списи 1278–1301*, Београд, 1932, стр. 122, 136–137, док. бр. 354, 367.

⁹ У литератури се она уобичајено назива Ана, на основу помена истоимене краљице у *Пљеваљском требнику* с краја XIII века, која може, али и не мора, да буде Милутинова бугарска супруга, Љ. Стојановић, „Требник манастира Св. Тројице код Пљеваља“, *Споменик Српске Краљевске Академије*, 56/1922, стр. 25. О узрасту бугарске принцезе приликом ступања у брак видети: И. Божилов, *Фамилијата на Асеневици*, Софија, 1994, стр. 258.

¹⁰ Мишић, *н. д.*, стр. 334–335.

¹¹ Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, III, ed. A. Failler, Paris, 1999, стр. 284–285, 298–299 (у даљем тексту Pach./Failler); ВИИНЈ, VI, стр. 34–35 (превод и коментари Љ. Максимовић); О Котаницу: Љ. Максимовић, „Котаниц Торник“, *Зборник радова Византолошког института*, 39–40/1991, стр. 183–191.

¹² ВИИНЈ, VI, стр. 98–100 (Теодор Метохит, превод и коментари И. Ђурић).

¹³ А. Пејатовић, „Један српски родослов нове редакције“, *Споменик Српске Краљевске Академије* 38/1900, стр. 123–127; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци, 1927, 45–51 (у даљем тексту Стојановић, *Родослови и летописи*).

вања која су се одиграла у то време, на шта је у домаћој историографији тек недавно обрађена дужна пажња.¹⁴ У тексту се говори како је Милутин намеравао да престо остави свом сину Константину и *пошто се случи нека војна, Константин оде да најми војску од Грка и Бугара, и закасни тамо. Милутин, његов отац, умре.*¹⁵ Поменута војна односила се на тадашњи српско-угарски сукоб, а Константинов одлазак у околне земље извесно се одиграо у другој половини 1321, пошто је Милутин умро 29. октобра исте године.¹⁶

Након краљеве смрти, између његових синова Константина и Стефана дошло је до рата око престола. У њему је учествовала и најамничка војска, свакако она коју је Милутинов несуђени наследник унајмљивао од Грка и Бугара. Присуство најамника у Константиновој војсци потврђује *Житије Стефана Дечанског* из пера Григорија Цамблака, где се наводи да је Константин, *сакупивши довољно војске призвао и од околних предела не малу помоћ.*¹⁷ Грчки и бугарски најамници ипак му нису помогли. Краткотрајни рат био је завршен Стефановом победом на Дмитровачком пољу под Звечаном, након које је његов противник убијен, ако је веровати једном западном савременику, на изузетно свиреп начин.¹⁸

Источњачки најамници

Другу групу најамника представљају одреди источњака – Татара, Алана, Туркопула и Кумана. Они су оставили снажан печат у српским збивањима крајем прве и почетком друге деценије XIV века. Након што је господар доњег Дунава, монголски великаш Ногај, претрпео пораз и погинуо 1299. године у сукобу са легитимним каном Златне хорде Токтом, његови пређашњи бројни поданици Алани и Татари потражили су уточиште јужно од Дунава.¹⁹ Они су по-

¹⁴ В. Петровић, „О тр'пение светаго кралја“, *Историјски часопис*, 54/2007, стр. 93–100.

¹⁵ Пејатовић, *н. д.*, стр. 126; Стојановић, *Родослови и летописи*, стр. 49.

¹⁶ В. Петровић, *н. д.*, стр. 97.

¹⁷ Ј. Шафарикъ, „Животъ краля Стефана Дечанскогъ“, *Гласник Друштва србске словесности*, 11/1859, стр. 65; Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, прир. Д. Петровић, Београд, 1989, стр. 63.

¹⁸ Пејатовић, *н. д.*, стр. 126; Стојановић, *Родослови и летописи*, стр. 49; Brocardus, *Directorium ad Passagium faciendum*, ed. C. Kohler, Recueil des historiens des Croisades: Documents Armeniens, II, Paris 1906, str. 438.

¹⁹ О Аланима у саставу Ногајеве хорде: О. Бубенко, *Аланы – Асы в Золотой Орде (XIII-XV вв.)*, Киев 2004, стр. 230–252. О сеобама Алана и Татара јужно од Дунава почетком XIV века: П. Павлов, „Патриарх Йоаким III, татарският хан Чака и цар Теодор Светослав“, *Духовна култура*, 6/1992, стр. 27–33; А. Alemany, *Sources on the Alans: A Critical Compilation*, Boston-Leiden, 2000, str. 213–218, 302–307; I. Vasary,

стали ненадана и преко потребна подршка у вероватно најтежем тренутку Милутинове владавине – око 1310. године, у време док је у земљи беснео сукоб између њега и његовог брата Драгутина. Приближно у исто време у Србији су се обрели и некадашњи византијски ренегати Туркопули (потомци покрштених Турака).²⁰ Они су 1305. године напустили византијску службу и прешли у окриље чувене западњачке војне дружине – Каталанске компаније. Након што су заједно са Каталанцима темељно опустошили Тракију и Македонију,²¹ Туркопули су се разишли од својих дотадашњих савезника и дошли под Милутиново окриље. Њихов вођа био је Мелик, по свему судећи идентична личност са Константином Меликом, сином селџучког претендента Изедина Кај-Кавуса II.²²

Византијски историчар Нићифор Григора пише да се Мелик, који је водио са собом 1.000 коњаника и 500 пешака, није могао надати да ће било како с Ромејима склопити пријатељство па је радије прихватио позив краља Србије.²³ Долазак Туркопула у Србију на Милутинов позив потврђују и домаћи извори.²⁴ Напосредно по свом ступању у краљеву службу, Мелик и његови људи учествовали су у једном пограничном сукобу против византијских снага, са царским војсковођом Хандрином на челу, који се завршио византијском победом.²⁵ Потом су обе најамничке групације учествовале у Милути-

Cumans and Tatars - Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365, Cambridge, 2005, str. 91–98.

²⁰ О Туркопулима у тадашњој Византији видети: М. Bartusis, *The Late Byzantine Army – Arms and Society 1204–1453*, Philadelphia, 1992, str. 61–62.

²¹ О активностима Каталанске компаније у византијским земљама постоји веома обимна литература, па скрећемо пажњу само на најважнија дела: G. Schlumberger, *Expedition des „Almogavares“: ou routiers Catalans en Orient de l’an 1302 l’an 1311*, Paris, 1902; A. Rubió i Lluch, „La Companyia Catalana sota el comandament de Teobald de Cerou“, *Miscellània Prat de la Riba*, I, Barcelona, 1923, str. 219–270; R. Burns, „The Catalan Company and European Powers 1305–1311“, *Speculum*, 29/1954, str. 751–771; A. Laiou, *Constantinople and the Latins – The Foreign Policy of Andronicus II*, Cambridge MA, 1972, str. 127–242.

²² О идентификацији Мелика са Изединовим сином Константином: P. Wittek, „Yazijioghlu ‘Ali on the Christian Turks of the Dobruja“, *Bulletin of the School of Oriental and African studies*, 14/1952, str. 665; уп. V. Laurent, „Une famille turque au service de Byzance: Les Mélikès“, *Byzantinische Zeitschrift* 49/1956, str. 361–362.

²³ *Nicéphori Gregorae Byzantina Historia*, I, ed. L. Schopen, Bonn, 1829, s. 254 (у даљем тексту Gregoras); ВИИИЈ, VI, стр. 182–183 (превод и коментари С. Ћирковић и Б. Ферјанчић).

²⁴ Данило/Даничић, стр. 143, 354; Данило/Мирковић, стр. 168, 269.

²⁵ ВИИИЈ, VI, стр. 613–614 (Тома Магистар, коментари Н. Радошевић); Oikonomides, *н. д.*, стр. 162. Током 1308–1310. године, након Милутиновог споразума са титуларним константинопољским царем Карлом Валоа, дошло је до новог захлађења односа између српског владара и Византије, Mavromatis, *н. д.*, стр. 57–59; ВИИИЈ, VI, стр. 173–175, н. 52 (С. Ћирковић и Б. Ферјанчић). Уп. и последњу напомену у овом тексту.

новом рату против брата. Данилов анонимни настављач једини пружа детаље о њиховој улози у борбама. Према његовим речима, Милутин, *сам уставши пође против брата свога на рат и против своје воље, јер се сви његови великаши беху одметнули. Али Бог, који чини једини милост у тисућама, дарова и тому благочастивому не-надану помоћ. Јер те године његове скрби многе војске народа татарскога, турскога и јашкога [тј. Алана] дошавши предадоше му се. И са њима пошавши одби насиље оних који су борбу водили с њиме све добро свршивши Божјом помоћу*.²⁶ Иако кратке, пишчеве вести недвосмислено показују да су одреди источњака били пресудни чинилац који је Милутину обезбедио победу. Недуго затим рат је био окончан, а хиландарски игуман Никодим упућен је у Константинопољ, да би цар Андроник II и цариградски патријарх Нифон посредовали у склапању мировног споразума међу зарађеном браћом.²⁷

Милутин је у ово време располагао са још једном војном формацијом источњака – одредом Кумана. Византијски ексцар и историчар Јован Кантакузин преноси да је крајем 1320. године једно српско посланство са монахом Калиником на челу приспело у Константинопољ са циљем да тражи враћање безмало две хиљаде Кумана које је цар Андроник II (1282–1328) позајмио од српског владара, али их није вратио.²⁸ Претпоставља се да је Милутин настојао да обезбеди њихове услуге због угарске претње, која је тада притискала северне границе његове државе,²⁹ што је био и разлог нешто каснијег пута принца Константина у околне земље. О околностима и времену доласка ове групе Кумана из Србије у Византију Кантакузин не говори, али се из других извора о томе нешто може више сазнати. Познато је да је 1312. године, након склапања мира са Драгутином, Милутин пружио војну помоћ Византији, уздрманој дејствима друге групе Туркопула, предвођене извесним Халилом, која се учврстила у Галипољу и одагле узнемиравала околне области. Нићифор Григора наводи да су, у немогућности да сами изађу на крај са њима, Ромеји одлучили да доведу неке најамнике са стране и да је у ту сврху Андроник II послао молбу за помоћ свом зету Милутину. Из Србије је тада приспело *две хиљаде одабраних коњаника*, који су заједно са византијским снагама опсели Турке и држали их у обручу, доприневши тако њиховом ко-

²⁶ Данило/Даничић, стр. 358–359; Данило/Мирковић, стр. 273.

²⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1902, стр. 22–23, док. бр. 52; Динић, *Однос*, стр. 68–73.

²⁸ *Joannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, I, ed. L. Schopen, Bonn, 1828, s. 35 (=Cantacuzenus); ВИИИ, VI, стр. 307–308 (превод и коментари С. Ђирковић и Б. Ферјанчић).

²⁹ ИСН, I, стр. 475 (С. Ђирковић).

начном слому.³⁰ Идентична бројка, поменута у Кантакузиновом казивању и везано за српску војну експедицију о којој говори Григора, навела је савремене историчаре да у овој савезничкој помоћи виде долазак куманских најамника.³¹ Григора напомиње да се српска војна помоћ састојала искључиво од коњице, што такође поткрепљује тврдњу да се ради о Куманима.

Казивање архиепископа Данила II осликава ове борбе из другачије перспективе. Према његовим речима, Милутин је, удовољавајући Андрониковој молби, послао на Турке своје сродство и телесну стражу (*хранение*).³² Поредѐћи и узимајући у обзир Григорине и Данилове наводе о карактеру српске војне помоћи, намеће се закључак да би управо те две хиљаде коњаника могло представљати Милутинову телесну стражу, коју помиње српски архиепископ, односно да су њу чинили прекаљени Кумани које је 1320. године владар настојао да врати у Србију.

Постоји могућност да су ови Кумани у Србију доспели из подунавске Бугарске, с обзиром на то да се у тзв. *Троношком родослову* помиње да је у борби против Турака, уз Андроника II и Милутина, учествовао и видински господар Шишман, *бугарски краљ*.³³ Иако потиче из познијег и непоузданог извора,³⁴ ова претпоставка није неоснована. Милутин и Шишман били су се у ово време у добрим односима, а познато је и да је почетком XIV века видински господар располагао бројним одредима источњачких најамника.³⁵

Што се тиче њиховог боравка у Србији, чини се да су Кумани учествовали у још једном важном догађају. Након завршетка борби између Милутина и Драгутина, а пре српске војне експедиције у Тракију, дошло је до побуне Меликових Туркопула. Док је, према српским изворима, разлог побуне био у Меликовој превртљивости и

³⁰ *Gregoras*, I, str. 262–263, 267–269; ВИН, VI, стр. 184–188 (превод и коментари С. Ђирковић и Б. Ферјанчић); *Oikonomides*, н. д., стр. 163–165.

³¹ *Mavromatis*, н. д., стр. 70; *Bartusis*, н. д., стр. 83; *Vasary*, н. д., стр. 118–119.

³² Данило/Даничић, стр. 145; Данило/Мирковић, стр. 109–110.

³³ Я. Шафарикъ, „Србский летописацъ изъ почетка XVIгъ столетия”, *Гласник Друштва србске словесности*, 5/1853, стр. 59; уп. Г. Николов, „Сепаратизмът в Българския северозапад и Срѣбското кралство в края на XIII в“, *България и Срѣбия в контекста на византийската цивилизация*, Софија, 2003, с. 106.

³⁴ О Троношком родослову као историјском извору видети Н. Радочић, *О Троношком родослову*, Посебна издања СКА, књ. 86, Београд, 1931.

³⁵ Шишман је пружио уточиште групи од 3.000 Татара, на челу са Ногајевим унуком Кара-Кишеком, чије је присуство у видинској кнежевини документовано више од две деценије касније у арапским изворима; В. Г. Тизенгаузен, *Сборникъ материаловъ, относящихся къ истории Золотой Орды, т. I: Извлечения из сочинений арабскихъ*, Санкт-Петербург, 1884, стр. 119, 162, 385 (вести Бајбарса ал-Мансурија, ал-Нувајрија и Ибн Халдуна); П. Павлов, „Монголотатари на Българска военна служба в началото на XIV век“, *Военноисторически зборник*, 2/1987, стр. 112–120.

злонамерности,³⁶ Григора пружа јасније узроке: требало је да ови људи убудуће у Србији воде приватан живот, осим када рат наметне потребу да један број, који краљ одреди, поново узме оружје у руке и војује са српском војском.³⁷ Овакав статус свакако није био по вољи источњацима, навикнутим на сталну војну службу и привилеговани положај који је она доносила. Побуна је, према вестима српских писаца, била сурово угушена. Како Данило преноси, Милутин је *одмах поучио свечасну властелу отачаства свога и не мало своје сродство, спремивши се на бој против тих безбожних Персијанаца [Турака] са својом телесном стражом и одолевши победи, и њихово оружје уђе у њихово срце, а људи њихови сломише се, и не би спомена о њихову безбожну гневу. Једне предаде смрти, а друге осуди на заточење, а остале, и то не мало, предаде у ропство српској земљи.*³⁸ Његов настављач додаје како је Мелекил [тј. Мелик] *скончао љутом смрћу.*³⁹

Тако је, по свему судећи, једна група источњачких најамника у Милутиновој служби (куманска телесна стража) била употребљена против друге (Туркопули). Ови догађаји сведоче не само о улози и значају источњачких најамника у тадашњој српској држави, већ показују и тешкоће са којима се владар суочавао приликом ослањања на најамничку војску.

Западњачки најамници

За разлику од најамника из суседних земаља, као и источњака, подаци о западњачким најамницима у Србији Милутиновог времена изузетно су фрагментарни. Цео корпус извора практично се може свести на казивање једног витешког романа из прве половине XIV века и надгробни натпис из северноиталијанског града Тревиза.

Витешки роман *Сицилијанац авантуриста (Fortunatus Siculus ossia l'avventuroso Siciliano)*, написан на тосканском наречју, традиционално је приписиван Бозону из Губија, италијанском романописцу који је можда најпознатији по друговању са Дантеом Алигијеријем.⁴⁰ Међутим, у науци је још пре више од једног столећа његово ауторство доведено у питање, као и година настанка дела – 1311, која се среће у једном рукопису. Даље, показано је да *Сицилијанац*

³⁶ Данило/Даничић, стр. 143, 354; Данило/Мирковић, стр. 108, 269.

³⁷ Gregoras, I, str. 254; ВИИНЈ, VI, стр. 183 (превод и коментари С. Ђирковић и Б. Ферјанчић).

³⁸ Данило/Даничић, стр. 143–144; Данило/Мирковић, стр. 109.

³⁹ Данило/Даничић, стр. 354; Данило/Мирковић, стр. 269.

⁴⁰ *L'avventuroso Siciliano di Bosone da Gubbio – romanzo storico scritto nel MCCCXI*, ed. G. Nott, Firenze 1832 (у даљем тексту *L'avventuroso Siciliano*).

авантуриста у многим својим елементима представља плагијат заснован на другим списима оновремене италијанске књижевности, као и да време настанка овог дела треба померити бар две деценије унапред.⁴¹ Садржај треће књиге овога дела, који је од значаја за тему, добро је познат у домаћој литератури,⁴² те се на овом месту треба осврнути само на неколико кључних момената. У њој се говори о доживљајима витеза Улива де Фонтане, који након краха анжујске власти на Сицилији 1282. године са десеторицом витезова пратилаца одлази преко мора и ступа у службу рашког краља (*re di Rascia*) у Склавонији (*Schiavonia*).⁴³ Рашки краљ, како писац казује, није моћан нити вичан ратовању и већ дванаест година траје рат у коме безуспешно покушава да заузме Патрас (*Patrasso*), који се налази под влашћу кнеза Мореје (*Prenza della Morèa*).⁴⁴ Уливо најпре херојски заузима град у краљево име, а потом са владаревим одобрењем одлази на исток, у службу краља Мале Јерменије (*re d'Erminia*), који ратује против мамелучког султана (*soldano di Babilonia*). Заједно са Уливом, рашки краљ шаље на исток у помоћ братском хришћанском владару и четири стотине витезова најамника, углавном Француза и Немаца (*Francieschi e Tedeschi*).⁴⁵ Уливо касније поново одлази у Склавонију, где за рачун рашког краља, и сада већ на челу целе његове војске, успешно ратује против Мађара.⁴⁶

Прича из витешког романа *Сицилијанац авантуриста* садржи невероватне и фантастичне детаље као што су краљев поход на Патрас, наводне везе српског и јерменског владара и разлог рата Срба и Мађара – жеља угарског краља да свог сина ожени лепом ћерком рашког владара. Такође, имена протагониста су фиктивна и намерно измишљена – краљ Рашке се у делу назива Аркај, његов унук Антоније, угарски краљ Анкорас, краљ Мале Јерменије *Ancharigi*, а његов главни војни заповедник Андромед.⁴⁷ Ипак, декор у коме се дешава радња романа има неколико веродостојних историјских црта с почетка XIV века, као што су походи мамелучких султана у Малу Јерменију⁴⁸ и српско-угарске борбе у Подунављу. Историјским се

⁴¹ G. Mazzatinti, „Bosone da Gubbio e le sue opere“, *Studi di filologia romanza*, 1/1885, str. 277–334; F. Cardini, *L'acciar de' cavalieri: studi sulla cavalleria nel mondo toscano e italico (secc. XII–XV)*, Firenze, 1997, str. 28–35.

⁴² Видети Јиречек, н. д., II, стр. 112–114.

⁴³ *L'avventuroso Siciliano*, str. 281–331.

⁴⁴ *Isto*, str. 283–284.

⁴⁵ *Isto*, str. 293–297.

⁴⁶ *Isto*, str. 320–325.

⁴⁷ *Isto*, str. 283, 292–293, 319.

⁴⁸ О томе видети А. Stewart, *The Armenian Kingdom and the Mamluks: War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289–1307)*, Leiden, 2001.

може сматрати и мотив српско-анжујских веза с краја XIII века,⁴⁹ па чак и сукоб рашког краља са кнезом Мореје, пошто је познато да је крајем Милутинове владавине Филип Тарентски, титуларни константинопољски цар и *принцепс Ахаје и господар Албаније*, пришао антисрпској коалицији угарског краља Карла Роберта.⁵⁰ Ипак, што се тиче помена најамника у служби рашког краља, ова романса развијена у историјски декор није поуздани историјски извор на основу кога се могу доносити далекосежнији закључци, не само због књижевног жанра којој припада, већ и због времена њеног настанка које може осликавати прилике не из времена краља Милутина, већ његових наследника.

Други поменути податак – надгробни натпис из Тревиза, чији је текст објавио још далеке 1616. године позноренесансни научник и лекар Бартоломео Буркелати (1548–1632) – представља много поузданије сведочанство о присуству западњака у Милутиновој служби.⁵¹ На надгробној плочи извесног Франческа де Саломоне (*Franciscus de Salomone*), која се налази у главној градској катедрали (*duomo di Treviso*), записано је да је он дана 25. марта 1304. године [на Благовести] био од стране рашког кнеза и господара Уроша обдарен витешким појасом.⁵² Франческо де Саломоне очигледно је боравио у Србији почетком XIV века, што, с обзиром на тадашње Милутинове ратове, наводи на помисао да се можда истакао у сукобима против далматинског бана Павла Шубића или Дубровника. Убрзо затим он се вратио у родни град. Наиме, већ 10. јануара 1306. године налазио се у Тревизу, када је споменут као *dominus Franciscus de Sa-*

⁴⁹ Уп. Ђ. Андреев, „Одношения между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII век“, *Исторически преглед*, 4/1978, стр. 72–73; М. Антоновић, „Србија и Лионска унија – неуспео покушај приближавања“, *Међународни научни симпозион – 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке Крсташа (1204)* (ур. Р. Поповић), Београд, 2005, стр. 118–120.

⁵⁰ A. Theiner, *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, I, Romae, 1859, str. 830, dok. br. 1263; М. Антоновић, „Црквена политика краља Милутина према северној Албанији у светлу западноевропских извора“, *Манастир Бањска и доба краља Милутина – зборник радова са научног скупа* (ур. Д. Бојовић), Ниш – Косовска Митровица, 2007, стр. 26 (у даљем тексту Антоновић, *Црквена политика*).

⁵¹ Овај извор је, такође, добро познат захваљујући Јиречеку. Међутим, чешки историчар није тачно пренео натпис из Тревиза, нити у целости. „Кривица“ за ове пропусте ипак није његова јер му Буркелатијево дело није било доступно, већ у литератури коју је користио; Уп. Јиречек, *н. д.*, II, стр. 110. и следећу напомену.

⁵² *MCCCIII. die XXV. Martii Franciscus de Salomone fuit per excelsum principem et D. D. Orosium regem Asiae militari cingulo decoratus. Egregius miles qui vitam duxit honestam, laudatur meritis, qui iacet in tumulo. Nomine Franciscus Salomonis prole notatus, moribus et iuvenis floruit, atq; senex. Mille trecentenis uno quem terq. vigenis Annis sexta die morte decembris emit, Bartholomaeus Burchelatus, Commentariorum memorabilium multiplicis historie Tarvisinae, Tarvisii, 1616, str. 232–233.*

lotone, miles, у једној даровници у својству сведока.⁵³ Судећи по каснијим споменима у документарним изворима, Франческо је био угледна личност свог града.⁵⁴ Његов рођени брат Каstellано де Саломоне седео је између 1309. и 1322. на епископској столици Тревиза и сахрањен је заједно са њим у породичној гробници.⁵⁵

Речи записане на Франческовом надгробном споменику осликавају уобичајену форму додељивања витешког достојанства у западном свету тога доба.⁵⁶ Оне пружају јасну назнаку о продирању и присуству феудалних обичаја у средњовековној Србији.⁵⁷ На основу тога може се основано претпоставити да Франческо де Саломоне није био изоловани случај и да је у Милутиново време било и других западњака авантуриста у српској служби. О тадашњим везама Србије и северне Италије, поред примера витеза из Тревиза, говоре и подаци о набавкама оружја. Познато је да је принц Стефан, спремајући се на побуну против свог оца Милутина, 1313. године, набављао мачеве из Венеције.⁵⁸ Такође, сам Милутин се 1318. године бавио куповином оружја у Венецији, о чему је остала једна одлука млетачког сената којом се рашком краљу дозвољава да извезе оружје преко мора.⁵⁹ Да ли су овим путем, посредством Серенисима, у службу краља Милутина долазили и западњачки најамници, у недостатку изворних података може се само нагађати. С обзиром на оскудне трагове у изворима, чини се да они нису били бројни, али је

⁵³ A. Marsich, „Regesto delle Pergamene conservate nell' Archivio del reverendissimo Capitolo della Catedrale di Trieste“, *Archeografo Triestino – Nuova Serie* 6/1880, str. 14.

⁵⁴ V. Joppi, „Documenti Goriziani del secolo XIV“, *Archeografo Triestino – Nuova Serie*, 18/1887, str. 392; G. Cagnin, *Il processo Avogari (Treviso, 1314–1315)*, Roma, 1999, str. 557.

⁵⁵ C. Eubel, *Hierarchia Catholica Medii aevi*, Monasterii, 1913, str. 480. Натпис на Каstellановој гробници такође је сачуван код Буркелатија: *Praesul ego patriae Salomonis stemate cretus. et Castellanus nomine dictus eram. Huic urbi tutela fui, me dura probante Tempora bellorum, quem lapisiste ferat. Sextilis me Quinta dies post mille trecentos Annos viginti misit ad astra duos*, Burchelatus, n. d., 233.

⁵⁶ A. Scaglione, *Knights at Court: Courtliness, Chivalry & Courtesy from Ottonian Germany to the Italian Renaissance*, Berkeley – Los Angeles, 1991, str. 18–19.

⁵⁷ Витешко достојанство у тадашњој Рашкој није посведочено у другим изворима, али јесте у околним земљама – Дубровнику и Босни; уп. G. Skrivanić, „Paličnik i vitez u srednjovekovnoj Srbiji“, *Vesnik vojnog muzeja*, 15/1969, str. 207–212.

⁵⁸ Š. Ljubić, *Listine o odnošajah između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, I, Zagrabiae, 1868, str. 266, dok. br. 419; уп. M. Aleksić, *Medieval Swords from Southeastern Europe – Material from 12th to 15th Century*, Belgrade, 2007, str. 15.

⁵⁹ *Acta Albaniae Veneta*, I/1, ed. J. Valentini, Palermo, 1967, str. 16, dok. br. 39. Пракса куповања оружја из италијанских производних центара настављена је и у време Милутинових наследника. Видети: Ђ. Петровић, „Оружје Србије и Европа XII–XIV век“, *Европа и Срби. Међународни научни скуп* (ур. С. Терзић), Београд – Нови Сад, 1996, стр. 147–148.

пракса њиховог унајмљивања, утемељена у то време, представљала основу коју су Милутинови наследници Стефан Дечански и Стефан Душан значајно проширили и унапредили.⁶⁰

Организација и трошкови издржавања најамника

Док извори пружају обавештења о најамницима различитог порекла током четворореденијске Милутинове владавине, као и о сукобима у којима су они учествовали, о другим питањима везаним за њихово присуство подаци су много оскуднији. Најамници су вероватно углавном служили као коњаници, али треба приметити да су чак и у одреду Меликових Туркопула једну трећину људства чинили пешаци. Што се тиче података о бројности најамничких одреда у Милутиновој служби, од помоћи су једино византијски извори који говоре о две хиљаде Кумана и 1.500 Туркопула. Ти одреди представљали су бројчано највеће забележене најамничке контингенте не само у Милутиново време, већ у Немањинској Србији уопште.⁶¹ Када се узме у обзир и истовремено присуство Алана и Татара, јасно је да је Милутин у завршној фази рата против Драгутина имао под оружјем још више најамника од простог збира ове две бројке. Свакако, број најамника у краљевој служби није био сталан, већ је зависио од тренутних прилика и потреба.

Што се тиче унутрашње организације најамника, једине податке, и то само оне најопштијег карактера, доноси Данило II описујући збивања која су пратила последње дане Милутиновог живота и премештање његових моштију. У то време, како писац преноси, *на многим местима јављали су се пукови војника, мислећи да постигну неку своју вољу и да уграбе нешто од оних који носе тело блаженога*.⁶² Овде се, по свему судећи, радило о најамницима, пошто је мало вероватно да је у то време могло бити друге стајаће војске организоване у пукове.⁶³ Порекло ових војника није познато, али је овај одељак из Милутиновог житија значајан и као још једно сведочанство присуства најамника у тадашњој српској држави.

⁶⁰ О западњачким најамницима у Србији током владавине Стефана Дечанског и Стефана Душана видети: Новаковић, *н. д.*, стр. 85–87; Škrivanić, *О најамничкој војсци*, стр. 82–83, 86; М. Динић, *Шпански најамници у српској служби у: М. Динић, Из српске историје средњег века*, Београд, 2003, стр. 431–446 (у даљем тексту: Динић, *Шпански најамници*); М. Динић, О витезу Палману, у: *исто*, стр. 447–451; Веселиновић, *н. д.*, стр. 409–410.

⁶¹ Škrivanić, *О Најамничкој војсци*, стр. 87; Веселиновић, *н. д.*, стр. 411–412.

⁶² Данило/Даничић, стр. 157–158; Данило/Мирковић, стр. 119.

⁶³ Škrivanić, *О најамничкој војсци*, стр. 85.

Начини новачења најамника такође се могу разматрати само у општим цртама. Веће групе страних војника долазиле су у Србију углавном на владарев позив, како то показује пример Меликових Туркопула и новачење Грка и Бугара крајем Милутинове владавине. Унајмљивање је поверавано људима из најближег владаревог окружења, о чему сведоче мисије монаха и дипломате Хиландарца Калиника који је путовао у Константинопољ 1320. године⁶⁴ и Милутиновог сина и десигнираног наследника Константина који је из истог разлога током наредне године кренуо на пут у околне земље. Приликом унајмљивања источњака за рат против Драгутина, чини се да је важну улогу одиграла још једна добро позната личност. Наиме, како сведочи његов животописац, тадашњи хиландарски игуман и будући српски архиепископ Данило је између 1307. и 1310, током свог боравка на Светој гори, већ имао контакте са Туркопулима и другим војницима у саставу Каталанске компаније, као и са Аланима и Татарима који су касније дошли у Србију.⁶⁵ У једном тренутку он је чак са оружјем пратњом пренео ризницу Хиландара у Србију, као и *лакиције коњске*, одн. стада коња који су очигледно послужили опремању Милутинове војне против брата.⁶⁶ Треба истаћи и да су источњаци у Милутиновој служби били, по свему судећи, исплаћени од средстава склоњених у манастиру Бањска, у којем краљ *беше сабрао много богатство, све своје имање*,⁶⁷ а управо је у то време за бањског епископа био постављен сам Данило, са задужењем да се стара о државној ризници.⁶⁸ Иако је животописац можда и намерно прећутао или оставио недореченим одређене детаље из његове биографије који се нису уклапали у шаблон једног житија, на основу ових наговештаја може се закључити да је Данило активно учествовао у припремању Милутиновог рата против Драгутина, као и у унајмљивању источњачких најамника у службу свог суверена.

Без изворних сведочанстава не може се аргументовано расправљати ни о платама Милутинових најамника. На основу савремених података из суседних држава, Византије и Дубровника, може се једино

⁶⁴ Калиник је и раније у неколико наврата боравио у Константинопољу као поверљива личност српског владара: В. Мошин, „Хиландарац Калиник, српски дипломата XIV века“, *Историјско-правни зборник*, I, Сарајево, 1949, стр. 117–132.

⁶⁵ Данило/Даничић, 340–343; Данило/Мирковић, 258–260; М. Живојиновић, „Житије Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније“, *Зборник радова Византолошког института*, 19/1980, стр. 251–273.

⁶⁶ Данило/Даничић, стр. 343–344; Данило/Мирковић, стр. 260–261.

⁶⁷ Данило/Даничић, стр. 357; Данило/Мирковић, стр. 272.

⁶⁸ Данило/Даничић, стр. 358; Данило/Мирковић, стр. 272–273. О кратком Даниловом боравку на месту епископа Бањске: Д. Јањић, „Бањска епископија и разлози њеног оснивања“, *Баштина*, 27/2009, 103–114.

приметити да су се оне разликовале од случаја до случаја.⁶⁹ Са друге стране, сасвим је извесно да је новачење најамника стављало државну благајну пред велике финансијске тешкоће. То посредно показује владарево посебно старање о државној ризници приликом рата против Драгутина, као и добављање новчаних и других средстава са стране, тј. из Хиландара. Редовни државни приходи нису били довољни ни за унајмљивање најамника из суседних земаља крајем Милутинове владавине. Током 1320. године краљ је писао дубровачком кнезу Вартоломеју Граденигу, тражећи за исплату Светодимитарског дохотка, како стоји у писму: *добре динаре, а немојте ми давати зле динаре, јер их Грци неће...*⁷⁰ Тражење „доброг“ новца свакако је било у вези са настојањима престолонаследника Константина да унајми грчке војнике у српску службу.⁷¹ Прибегивање ванредним изворима прихода била је, изгледа, устаљена пракса приликом унајмљивања страних војника, али Србија није била јединствена у том погледу. Слични модели издржавања најамника срећу се и у Византији тога доба.⁷²

Владарева одлука да Туркопуле не држи стално под оружјем, већ да им додели земљу за издржавање, вероватно је била мотивисана великим трошковима који су пратили издржавање најамничке војске. Иза уступања куманског одреда Византији такође су могли бити финансијски разлози. Наиме, након завршетка ратних операција очигледно се сматрало пробитачнијим да се најамнички одреди због одређених политичких интереса уступе суседној држави, него да њихово издржавање и даље пада на терет државне ризнице.

⁶⁹ Каталанци коњаници у византијској служби били су плаћени 4 унце злата месечно, а пешаци 1 унцу, што према византијским новчаним јединицама одговара износу од 34, односно 8,5 номизми, Ramon Muntaner, *Crónica Catalana*, ed. A. De Vofarull, Barcelona, 1860, cap. 199, str. 379, Bartusis, *н. д.*, стр. 151. У исто време, према византијском историчару Георгију Пахимеру, Алани који су ступили у службу константинопољског цара били су плаћени само 3 номизме, али је обезбеђивање њихових коња и опреме падало на рачун царске владе, Pach./Failler, IV, str. 460–461. У Дубровнику је 1301. године, за време рата против Милутина, примљена у службу неколицина стрелаца (*balesteri*), судећи по њиховим именима пореклом Арагонаца, са месечном платом од 5 перпера, *Monumenta Ragusina – Libri Reformatio-num*, V, ed. J. Gelcich, Zagrabiae, 1897, str. 7; уп. Динић, *Шпански најамници*, стр. 432.

⁷⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, Београд – Сремски Карловци, 1929, стр. 39, док. бр. 43.

⁷¹ В. Петровић, *н. д.*, стр. 97.

⁷² Тако је Андроник II, приликом побуне Каталанаца 1305. године тражио од грађана добровољне прилоге за опремање војске, који, упркос добром одзиву, нису били довољни да покрију трошкове; Pach./Failler, IV, str. 628–629; Laiou, *н. д.*, стр. 167. Током рата против Јована V Палеолога 1352. године, Јован VI Кантакузин искористио је црквена блага да би од њих платио турске најамнике, што је изазвало згражавање код његовог савременика Нићифора Григоре, Gregoras, III, str. 179; Bartusis, *н. д.*, 149.

Значај и разлози присуства најамника

Како примећује један савремени историчар, „за разлику од Византије где повећана употреба најамника осликава слабљење државе, најамници су у Србији помогли њеном снажењу“.⁷³ Заиста, одреди страних војника не само да су учествовали у Милутиновим војним успесима, већ су за њих били и директно заслужни. Њихово присуство забележено је у рату против Византије, у унутрашњем сукобу између Милутина и Драгутина, у борби између Милутинових синова око престола, а одлучно се настојало да се њихове услуге обезбеде и током рата са Угарском. Њихово учешће било је изгледно и у другим ратовима овога доба, о чему веома употребљиве наговештаје пружају Данилове вести о збивањима која су се одигравала непосредно након Милутинове смрти, као и пример витеза из Тревиза.

Још једно питање остаје недоречено и њиме је потребно позабавити се на крају овог излагања, а то су разлози бројног и учесталог присуства најамника у Србији Милутиновог времена. Природно би било тражити их у квалитетима професионалних војника и економској моћи државе која издржава најамничку војску. Добро обавештени анонимни западни савременик с почетка XIV века као да указује на прву могућност, говорећи о слабостима домаће војске рашког краља у односу на западњачку војску тога доба.⁷⁴ Но, иако су његови наследници увелико користили потенцијал западних војника, Милутин се на њих ослањао у много мањој мери него на доступније војнике из околних земаља и оне источњачког порекла. Такође, снажно присуство најамника у Милутиновој Србији не би се могло објаснити ни привредним успоном земље и нараслим приходима државне благајне. Напротив, како је показано на претходним страницама, унајмљивање великих група најамника стављало је државу и њеног владара пред велике финансијске тешкоће.

Постоји још један мотив који објашњава Милутиново поверење према страним војницима и који није у економској снази државе, нити у слабости домаће војске, већ у њеној несталности и непоузданости. Наиме, Милутин је у својим политичким плановима наилазио на противљење других чланова владарске породице, пре свега своје

⁷³ J. Fine, *The Late Medieval Balkans – A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1994, str. 200.

⁷⁴ *Homines regni dicti [=Пашке] sunt procere et pulchre stature, tam viri, quam mulieres, sed viri nullius fortitudinis sunt ad arma, unus enim probus in armis pelleret L ex eis, Anonymi descriptio Europae Orientalis: „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia“ anno MCCCVIII exarata*, ed. O. Górká, Cracoviae, 1916, str. 32.

мајке Јелене и брата Драгутина.⁷⁵ Њих је пратило и непријатељство властеле, из чијих је редова регрутована домаћа баштиничка и про-нијарска војска. Како извори сведоче, у редовима аристократије постојао је отпор приликом склапања споразума са Византијом 1299. године.⁷⁶ Локално племство масовно је подржало Стефанову побуну у Зети против оца.⁷⁷ Такође, приликом склапања антисрпске коалиције 1319. године, савезник угарског краља и Филипа Тарентског, папа Јован XXII, подстицао је прваке из северне Албаније на оружје против „тираније рашког краља“.⁷⁸ О овим тешкоћама које су пратиле Милутина током његове целокупне владавине можда и најречитије сведочи стање у земљи из времена његовог рата са Драгутином. Тада се, како примећује Данилов настављач, *сви његови великаши беху одметнули*, односно пришли противничкој страни.⁷⁹ Као што је у појединим тренуцима настојао да се ослони на стране силе да би ојачао свој положај у односу на друге центре моћи у држави,⁸⁰ чини се да је владар непоузданост домаће војске надомешћивао ослањањем на услуге страних војника које је директно издржавао и који су му били лично одани. То је била потребна, чак и неопходна пракса, која је упркос великим наметима пред које је стављала државну благајну давала добре резултате. Начин на који је Стефан Урош II Милутин ко-

⁷⁵ Динић, *Однос*, 47–58; И. Ђурић, „Дежевски сабор у делу Данила II“, *Архиепископ Данило II и његово доба – међународни научни скуп поводом 650 година од смрти* (ур. В. Ђурић), Београд, 1991, стр. 169–195; С. Маријановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд, 1997, стр. 118–128.

⁷⁶ ВИИИЈ, VI, стр. 130–131 (Теодор Метохит, превод и коментари И. Ђурић).

⁷⁷ Данило/Даничић, стр. 124–125; Данило/Мирковић, стр. 94.

⁷⁸ L. Thallóczy, C. Jireček, E. Sufflay, *Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia*, I, Vindobonae 1913, str. 194–197; уп. Антоновић, *Црквена политика*, стр. 26–28.

⁷⁹ Данило/Даничић, стр. 358; Данило/Мирковић, стр. 272.

⁸⁰ Навешћемо само један мало познат пример, везан за додељивање Зете на управу Милутиновом сину Стефану 1308. године. Српски владар је тада тражио од папе Климента V да потврди овај чин, као и да се на папској курији призна законитост Стефана који је „зачет изван брака“. Милутиново писмо Клименту V није сачувано, али јесу папина упутства за његове посланике који су тада путовали у Србију из којих се види његов садржај, А. И. Тургенев, *Акты историческіе относящіяся къ Россіи извлеченныя изъ иностранныхъ архивовъ и библиотекъ*, II, Санктпетербургъ, 1842, стр. 361 (Арр. I: *Прибавление, содержащее въ себе акты относящіяся до другихъ славянскихъ земель, съ 1231 по 1308 годъ*). Нешто касније Милутин се, према француском доминиканцу Бернару Гију, изговарао пред папским представницима да не може да прихвати црквену унију на коју се обавезао због страха од своје мајке и брата; *E Floribus Chronicorum Auctore Bernardo Guidonis*, edd. J-D. Guignaut, N. de Wailly, *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, XXI, Paris, 1855, str. 718; *Vitae Paparum Avenionensium*, I, ed. G. Mollat, Paris, 1916, str. 65. Свакако радило се о изговору, али оном који је почивао на реалном односу снага у тадашњој Србији. Још увек најдетаљнији преглед преговора Милутина са папском куријом и Карлом Валом пружа М. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац, 1934, стр. 6–18.

ристио најамничке војске, које су му у више наврата обезбедиле успех и победу на бојном пољу, представља важан показатељ метода и средстава вођења државне политике, као и сведочанство његових државничких квалитета.

Mag. Aleksandar Uzelac

Research Assistant

HISTORY INSTITUTE, BELGRADE

MERCENARY ARMIES OF KING STEPHEN UROŠ II MILUTIN

(Summary)

In this article, attempt is made to cover several questions related to mercenary armies in Serbia during the reign of King Stephen Uroš II Milutin (1282–1321): origins of the mercenaries, the events in which they took part, their organization, expenses and finally causes of their frequent and numerous presence.

The basic and the most visible trait of these mercenary armies is their heterogeneity. Sources speak of the three ethnically distinct groups of mercenaries: those from surrounding lands, Orientals and Westerners. Bulgarian and Greek mercenaries were used in the campaign against Byzantium in 1284 and in later events during Serb-Byzantine war. They also participated in the struggle for the throne between Milutin's sons Constantine and Stephen in 1321–1322. The Orientals (Turkopoles, Cumans, Alans and Tatars) are mentioned in sources during the civil war between Milutin and Dragutin in 1310–1311, in which they provided crucial help for Milutin's side, as well as in several subsequent episodes. Western mercenaries were also present in Serbia at the time, but evidences are scanty; the only confirmed example is the case of Francesco de Salomone of Treviso, who was knighted by Milutin in 1304. The most important of all these groups in military context were the Orientals. Two thousand Cumans who served as king's bodyguards and 1.500 Turkopols under the leadership of Constantine Malik were the most numerous mercenary contingents, not only during the reign of Milutin, but in Nemanjić state in general.

Hiring of the mercenaries was the task given only to the most confidential people; even Milutin's designated successor Constantine was directly involved. Hiring was expensive and frequently it put the state in great financial straits. Since funds of the state treasury were not sufficient to cover the costs of the mercenary armies, extraordinarily financial measures were taken. In 1310, Ori-

entals were partly equipped and financed from the treasury of Hilandar monastery, while in 1320, in order to secure funds for hiring Greek mercenaries, special financial contribution was requested from authorities of Republic of Ragusa, Numerous and frequent presence of mercenary armies in Serbia at the end of Thirteenth and at the beginning of the Fourteenth century may be linked to internal difficulties and precarious position of the ruler himself. Therefore, due to the unreliability of domestic army who was recruited from the ranks of frequently unfaithful aristocracy, employment of the mercenaries was the need and the necessity. The way in which Stephen Uroš II Milutin used foreign soldiers is an important indicator of the means and ends of the state policies. It is also a vivid testimony of his statesmanlike abilities and qualities.